

ЗА ЦЯЛОСТНИ И РАЗНОСТРАННИ СРАВНИТЕЛНО-ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА ЛИТЕРАТУРНИТЕ ЯВЛЕНИЯ И ПРОЦЕСИ

Георги Димов

В наше време все по-неумолимо и невъзвратно се осъзнава марксистическото начало, че в историята на отделните национални литератури, както и в световното литературно развитие изобщо, намират своеобразно отражение общественно-историческите процеси, характеризиращи всяка една епоха, размислите, борбите и бляновете на човешката личност, на определени съсловия и класи, на народа. Тя ни сродява с общественно-политически и нравствено-философски идеи, с народностни и общочовешки стремежи, с духовно-интелектуални пориви, със съкровени тежнения. Но заедно с това все по-настоятелно се откроява истината, че литературният живот на всеки народ и в миналото, и днес се е развивал и на основата на непрестанно сложно и многообразно общуване с културните завоевания и идейните движения на съседни и подалечни страни. В духовното утвърждаване и художествено съзряване на всяка нация и на човечеството изобщо са участвували много и разнообразни фактори, явления и предпоставки, чийто генезис често ни отвежда в различни посоки и епохи, към традиции и тенденции, които по видими и невидими пътища са подхранвали усилията за художествени изяви, за естетическо осмисляне на социални и интимно-човешки терзания. В историческото развитие са се утвърждавали идейни и художествени взаимоотношения, връзки и общувания, които са помагали за обогатяването на духовния живот, за оплодяване на националните литератури с най-добрите традиции на световния литературен процес, за стимулиране на творческата енергия на писатели и поети. Насочвали са и търсенията на теоретико-критическата и естетическа мисъл, подсказвали са пътища за нейното възмогане.

Характерът, важността и сложността на тези процеси обуславят и извънредно голямата актуалност на проблематиката на сравнителното литературознание. Защото то именно дава възможност да се проникне в тяхната същност, да бъдат очертани тяхната роля и значение.

Сравнително-историческите проучвания на художествените явления, на литературното развитие както в национални рамки, така и в обсега на по-широки етнически и регионални граници или в общоевропейски и световен мащаб заемат все по-широко място в съвременното литературознание. Техният научен и обществен смисъл започва да се осъзнава от всички, които не-предубедено подхождат към феномените на духовния живот, които търсят да вникнат в дълбоката им същност, да разгадаят повече от онова, което е имало отношение към тяхната поява и развитие. Сравнителната трактовка

на художествените и общокултурни явления позволява най-добре да се видят процесите, съпътстващи духовния прогрес, да се разкрие общозакономерното, национално-специфичното, индивидуално-неповторимото в развитието на една литература, на един писател или на цяла литературна епоха. Тогава именно се открояват ролята и значението на литературните взаимоотношения и взаимодействия, обществено-историческите и индивидуално-психологически предпоставки, обуславящи творческото общуване, обмяна и асимилиране на художествените ценности, тяхното въздействие в една или друга насока, естетическата им непреходност и функционалност.

Цялостното и всестранно осветляване на народностните литератури, на определен кръг явления или на отделен писател, както и на закономерностите на световния литературен процес не е мислимо без детайлното и обстоятелствено проучване на резултатите от многообразните контакти и взаимоотношения, без да бъдат изследвани всички ония сходства, различия, изменения, които имат историко-типологическа основа. С какъвто и въпрос да се занимава, литературният изследвач неминуемо ще трябва да види явлението в светлината на по-широк кръг социални, нравствени, естетически прояви и движения, да го съпоставя със завоеванията на предходната и съвременна художествена мисъл, доколко в него са намерили своеобразна проекция традициите от миналото било в идейно-обществено звучене, било във формално-стилови белези; в какви съотношения се намира то с онова, което е характерно за литературния живот на други народи и епохи, на отделни творци, литературни направления и т. н. Защото подобни взаимоотношения са органически присъщи на самата литература, на самото литературно развитие. Така ще може да се открие по-ярко логиката в появата, съзряването и смяната на литературни течения и принципи, на жанрове и стилове, както и борбата, която се води между традиционното и новото в теоретико-естетически концепции, в обществено-нравствени начала. А ще се сродим по-дълбоко и с онова, което характеризира социално-психологическата, философско-естетическата основа на литературната дейност, с „тайните“ на художественото творчество. Защото колкото сложен и противоречив да ни се представя, литературният процес следва неумолимо определени закономерности, които утвърждават неизменната победа на прогресивната, на демократичната литература в отделните страни и в целия свят независимо от лутанията, изпитанията, през които понякога трябва да мине.

Затова именно сравнително-историческите проучвания на литературните процеси и явления имат не само научно значение, но и обществено-философски, идеологически аспекти. При подобни изследвания още по-ярко се откроява различието в теоретико-методологическите позиции на отделните изследвачи, различните им концепции за обективните социално-исторически и индивидуално-психологически корени и предпоставки на произведенията на изкуството, за тяхната същност и предназначение.

От друга страна, чрез сравнителни изследвания на отделните национални литератури в тяхното историческо развитие и съвременно състояние, на многообразните художествени явления в социалната им, естетическа, нравствено-емоционална същност ще може да се видят както индивидуалните и народностни завоевания, така и ролята им в обогатяване на световния литературен процес. Открояват се и перспективите на общото литературно развитие върху основата на по-нататъшното възможване на националната творческа мисъл. По-релефно изпъква непрекъсваемостта на историко-литературния процес, неговият прогресивен характер.

Всичко това несъмнено ще представлява и убедителен научно обоснован отговор на съвременните реакционни теоретици, които в усилията си да бъдат

„новатори“ отхвърлят всякакви връзки с демократичните традиции на своите национални литератури, с хуманистичното наследство на световната литература или пък обезличават, отричат всяка народностна, конкретно-историческа обусловеност на художествената дейност. А това неизбежно ги включва в борбата срещу всичко прогресивно в обществения и духовния живот на народите, спъвайки усилията им за самостоятелно социално и културно-естетическо възможване.

Проблематиката на сравнителните проучвания става особено актуална за нашата съвременност, тъй като по своята изконна същност литературните въпроси са най-ясно преплетени с политическите и философските спорове, неразривно са свързани с борбата между социалистическото и буржоазното начало в развитието на днешния свят. Значението ѝ пораста още повече и поради обстоятелството, че именно нашата съвременност се отличава с извънредно интензивно духовно-интелектуално общуване, с всеобхватен и всестраничен обмен на културни и научни завоевания, с все по-широки, сложни и многообразни идейно-творчески взаимоотношения между отделни страни и народи, между представителите на художествената и теоретико-естетическа мисъл. Всичко това от своя страна определя както широтата и актуалността на проблематиката на сравнителното литературознание, която днес се дискутира в световен мащаб, така и особената интензивност и плодотворност на усилията на марксистическата литературна наука да изясни, обоснове и утвърди теоретико-методологическите основи на подобен род занимания, без което не е възможно да бъдат решени сложните и многообразни въпроси на литературата, на литературното и духовното развитие изобщо.

Ако съвременната демократическа и социалистическа литература се развива в борба с идеалистическо-формалистичната поетика, то и съвременното марксистко-ленинско литературознание се утвърждава в спор с принципите на буржоазната компаративистика от миналото и в наше време. При всичките успехи в издирване и систематизиране на богат и разнообразен материал, безусловно необходим за сравнително-исторически проучвания, при безспорните завоевания на отделни учени в осветляване на едни или други конкретни явления, като цяло буржоазната наука в нейните различни направления и модификации не бе в състояние да постави на здрави научни основи сравнителните изследвания. Тя не бе и не е в състояние да разкрие общото и специфичното в литературните феномени, да очертае закономерностите на националния и световния историко-литературен процес в неговото настъпателно движение, в неговата обусловеност от социалното битие на обществото, от класовата и идеологическата борба, съпътстваща развитието на теоретико-естетическата и художествената мисъл.

Но както в областта на художествената дейност не е възможно да бъдат завоювани нови върхове, ако творчески не се усвои опитът на поетическото наследство през вековете, също така не е мислимо да се домогнем до нови теоретически начала и принципи, до нови философско-методологически концепции, ако не бъдат критически използвани и развивани прозренията и завоеванията на отделни учени от миналото. Мнозина от тях честно и непредубедено са изследвали фактите и по силата на неумолимата логика на научното знание са постигнали безспорни успехи. Домогвали са се до материалистически трактовки при търсене на генезиса и осветляване на характера на художествените явления и в тяхната конкретно-историческа определеност, и в своеобразното преосмисляне на чуждото, и в продължаване на предходното. Макар и стихийно, нерядко са стигали до очертаване на някои съществени принципи на литературното развитие. Затова и класиците на марксизма-ленинизма нееднократно са подчертавали значението на научно-теоретическото

наследство за по-нататъшното възможване на диалектико-материалистическата мисъл при интерпретиране на духовно-творческите явления и процеси. Неслучайно и такива видни марксиста — теоретици на изкуството — като Г. В. Плеханов, А. Луначарски, Т. Павлов са изучавали с особена настойчивост завоеванията на научната и естетическата мисъл в домарксовия период, за да разкрият дълбоките корени на материалистическото мислене в областта на теорията и практиката на литературата.¹

Изследвайки проблемите, свързани с възникването на марксистическото литературознание в Русия, съветският учен с основание подчертава, че като източници за създаване на истинска научна теория на изкуството са служили не само художествените явления, но и теоретическите търсения, характерни за много литературно-естетически системи, появили се в домарксово време.² Затова и в последно време наблюдаваме все по-често обръщане към наследството на А. Веселовски в усилията да бъдат поставени на материалистически основи въпросите за влиянията и взаимодействията в литературата, без, разбира се, да се амнистират неговите несъстоятелни концепции.

Отбелязваме мимоходом този въпрос с оглед на по-нататъшните ни съждения относно характера и задачите на сравнително-историческите изследвания в наше време, относно усилията на марксистическото сравнително литературознание да обоснове нови теоретико-методологически начала, развивайки и осмисляйки прозряното и завоюваното от предходните поколения учени, литературни историци, теоретици и критици.

Очевидно тук няма възможност да бъде изследван този проблем в по-широк план. Искане ми се обаче все така мимоходом да подчертая, че и наследството на българската литературна наука в тази област е извънредно показателно. То говори за твърде ранно осъзнаване на необходимостта от сравнително-исторически изследвания, за да бъдат разбрани в необходимата широта явленията на националната ни литература и на литературното развитие изобщо.

Още първите прояви на литературната ни теоретична и критична мисъл през епохата на Възраждането указват на историческата необходимост от общуване с литературите на другите народи за по-бързо възможване на националната художествена мисъл. А у първите академично школовани литературоведи от края на миналия век вече наблюдаваме един неотклонен стремеж научно да обосноват тезата, че проблемите на националния духовен живот от по-близо или по-далечно време не могат да бъдат вярно и всестранно осветлени, ако не се държи сметка за сходни процеси и явления у съседни и по-далечни народи, за онова общуване и влияние, които са съпътствували формирането и развитието на народностната ни литература. Съзнанието, че на основата на обществено-икономическите и културно-книжовни контакти се е извършвал и един по-интензивен и плодотворен или по-слаб обмен на идейни и естетически ценности, оказал се мощен стимулатор на националните интелектуално-творчески процеси, подхранва в една или друга степен научните дирения и изследвания на най-добрите литературоведи от миналото.

Ако за художествената ни литература през определени периоди е особено характерно нейното ускорено развитие, то подобно развитие е присъщо и на литературната ни наука, която, опирайки се на възрожденските революционнo-демократически традиции, на европейската и особено на руската прогресивна научна мисъл, се домогва до принципи и изводи с трайно значение и перспективни възможности.

Разбира се, невинаги усилията за сравнителна трактовка са довеждали

¹ Вж. Т. Павлов, Основни въпроси на естетиката, С., 1949.

² П. А. Николаев, Возникновение марксистского литературоведения в России. М., 1970, стр. 4.

до по-значителни научни резултати, до цялостни концепции относно разнообразните предпоставки, обуславящи характера на литературното явление. А понякога са се правили изводи за влияния въз основа на отделни външни белези — било в мотиви и теми, било в изрази и стилистични форми. Не се е навлязло по-надълбоко в художествената тъкан на произведението, в самобитността на писателя. Не се е анализирано доколко общуването е имало творчески характер, доколко сходствата са плод на типологически аналогии. А очевидно емпиричното констатиране на факти, на прилики и различия не довежда до по-пълна характеристика на общото и своеобразното в литературните изяви, в художествената книжнина на отделни народи или на по-широки общности.

Колкото обаче и да сме неудовлетворени от резултатите на учените от миналото в усилията им да обяснят някои явления и процеси на сравнително-историческа основа, не може да не признаем, че неколцина от тях наистина са се домогвали до отделни верни трактовки и наблюдения. А това ни задължава да ги използваме за по-нататъшни интерпретации, анализи и обобщения съобразно с принципите на съвременното сравнително литературознание. Толкова повече, че много от тях са изградени на материалистическа основа, каквито представляват изследванията на Шишманов в тая област.

*

В процеса на цялостното преустройство след социалистическата революция през 1944 г. и литературознанието ни все по-уверено застава на материалистически марксистически позиции, разшири и своята проблематика. Наред с общото изучаване на литературата ни явленията от различните периоди на нейното развитие започнаха все по-настойчиво да бъдат интерпретирани и с оглед на връзките и взаимоотношенията им с литературите на някои други страни. Обособяването на славянските народи в една социалистическа общност активизира усилията към едно по-всестранно осветляване на общуването-помежду им, към разкриване на историческите корени на дълголетния дух а вен обмен — предпоставка за културно сътрудничество и при новите условия Но социалистическата епоха.

Опирайки се на онова, което бе завоювано от литературната ни наука в миналото, мнозина се заемат да издирят и осветлят многообразните връзки между българските и руските книжовници и писатели, между нашата социалистическа и съветската литература. Бяха изнесени много нови и разнообразни документи и свидетелства за това неизмеримо по своите размери и значение общуване и влияние. Но сега вече се налагаше да се подхожда от нови позиции при интерпретиране на тия богати и разнообразни факти, при осветляване на сложните процеси на влияния, като се държи сметка за характера на цялостното ни национално развитие, за културните и социалните движения на епохата.¹

Както се знае, преустройството на българското литературознание на марксистко-ленински позиции не бе лесен процес или по-скоро не обхвана с еднаква сила всички негови области, особено там, гдето марксистските традиции не бяха така ярки. Известно време то не можа да преодолее и някои

¹ Поради по-общия характер на настоящата статия тук не смятам за целесъобразно да посочвам работите на наши автори, които в един или друг аспект разглеждат взаимоотношенията ни с други литератури на основата на известни или нови материали. Толкова повече, че пълен обзор на излязлото у нас през последните десетилетия в тая област е направен в друга наша статия, която се печата на руски език в сборник, посветен на сравнителното проучване на славянските литератури.

вulgарно-социологически схеми. Не осъзна в пълнота същността и значението на сравнително-историческите изследвания. В законната си реакция срещу несъстоятелните трактовки на буржоазната компаративистика редица години марксистическата литературна наука, и то не само у нас, проявяваше в една или друга степен неособено голямо доверие към подобен род изследвания от страх да не изпадне в национален нихилизъм и космополитизъм, да не се отстъпи от изконния марксистически принцип за конкретната социално-историческа обусловеност на литературата. А и усилията на съветското литературознание в продължение на няколко десетилетия бяха в друга насока. По редица причини то не се зае да разработи марксистко-ленински методологически принципи за изследване на исторически обусловените и културно-естетически неизбежни литературни взаимоотношения и взаимодействия, да разкрие голямата научна перспективност на сравнително-историческия подход към явленията от духовния живот. От една страна, все по-задълбочаващата се криза, която по онова време преживяваше буржоазното сравнително литературознание, от друга, неумението да се видят положителните страни в дейността на неколцина големи литературоведи от миналото, не съдействуваше за едно по-особено внимание към проблемите на взаимовръзките и взаимодействията между отделните писатели, между литературите на отделни народи, на цели етнически общности или географски региони. В същото време обаче западната буржоазна компаративистика особено се активизираше. Растеше броят на книгите, в които се развиваха най-превратни теории и по същество се воюваше срещу марксистическото литературознание. А това не можеше да не постави проблема с всичката сериозност за сравнителното литературознание пред литературоведите марксисти и най-вече пред съветската литературна наука.

Когато през втората половина на 50-те години започна интензивен процес за преодоляване на рецидивите на догматизма и схематизма в научното и художественото мислене, за разширяване на тематичния и жанров диапазон на научните занимания, сравнителните изследвания взеха да заемат все по-значително място в дейността на литературни историци, критици и теоретици. Сега и ръстът на литературоведческата мисъл неминуемо налагаше да се търсят в различни насоки предпоставките, обусловили характера на много литературни феномени, да се изследва значението на традицията — национална и чужда — в литературното развитие, да се характеризира общото и своеобразното в националните литератури. Изискваше тяхната приемственост с предишни завоевания на човечеството, както и новаторските им черти да се видят углъбено и в пълнота. Трябваше да се осъзнае, че националното и общочовешкото, самотното и подсказаното отвън, онова, което е дошло по пътя на школуването, и онова, което е плод на индивидуалното дарование, се намират в непрестанно взаимодействие, на възприемане и преодоляване, на преосмисляне и изменение. По своето тя разнообразни компоненти участвуват в съзряването и появата на една художествена творба, насочват литературното развитие. При това все повече се осъзнаваше, че тия външни влияния, контакти, откъдето и да идват, не само не накърняват творческата самотност, не само не спъват оригиналната творческа индивидуалност, а, напротив, обогатяват я, помагат ѝ да се домогне до нови прозрения и решения при художественото претворяване на жизнени и нравствени проблеми.

Разбира се, за да могат сравнителните изследвания да доведат до трайни и плодотворни резултати, трябваше наблюдавателата да засягат широка гама от явления, да се извършват върху една всеобхватна социално-историческа, народностно-психологическа, идейно-естетическа основа. А, от друга страна, наред с цялостния анализ на комплекса от контакти и взаимоотношения, характерни за даден период, изисква се да се държи сметка за историко-

типологическата основа на много и много литературни и общокултурни феномени. Защото с никакви контакти и влияния не може да бъде обяснена тяхната обществена и художествена същност. Тук именно се препъваха мнозина буржоазни литературоведи, неосъзнали материалистическия принцип, че сходните обществено-исторически условия пораждат и еднакви процеси, сродни художествени явления. И още, че само ония контакти и общувания се оказват плодотворни за по-нататъшното възможване на художествената мисъл, които отговарят на духа на националните традиции, на обществените нужди, на обективните тенденции на развитие. Историата на не една национална литература потвърждава тая истина. Всичко това определя необходимостта съвременните сравнителни изследвания да се изграждат върху основата на широки познания за цялостния живот на съответните народи — в тяхното историческо развитие и конкретно състояние, в националната им съдба и духовно битие, с всичко онова, което ги характеризира като етнически и културни общности, с общото и своеобразното в проявите на интелектуално-творческата мисъл и т. н. Тия и подобни на тях предпоставки дълги години не се съзнаваха от мнозина занимаващи се със сравнителни проучвания на литературата или поне не намираха съответна научна интерпретация в трудовете им.

При новия етап, в който встъпваше марксистическото литературознание, все по-пълно започнаха да бъдат разбирани задачите и перспективите, важноста и ролята на сравнително-историческите изследвания, изградени на нови методологически начала, на здрави теоретически и историко-литературни принципи. Този процес на търсене и съзряване на марксистко-ленинската литературоведческа мисъл намери пръв ярък и цялостен израз на московската конференция през 1960 г., посветена на проблемите на взаимовръзките и взаимодействията на националните литератури. Не може да не се признае, че тая конференция, организирана от Института за световна литература при АН СССР, внесе прелом в разбиранията за същността и значението на сравнителните изследвания, очерта важни методологически принципи на марксистко-ленинското сравнително литературознание. Показателен бе фактът, че в докладите и изказванията си най-видните съветски литературоведи подчертават назрялата необходимост от разгърнати, теоретически угълбени сравнителни проучвания на литературните процеси и явления както от миналото, така и от съвременността, както в рамките на отделните национални литератури, така и в отношенията им с други литератури, с цялостния литературен процес. Разкривайки органическите недъзи на буржоазната наука в тая област, на дискусиата бяха обосновани някои нови методологически начала при изучаване от марксистически позиции на взаимовръзките и взаимоотношенията, бе очертана тяхната роля в развитието на художествената мисъл. Обобщавайки резултатите от дискусиата, И. И. Анисимов подчертава, че обсъжданата проблематика трябва да заеме съответстващо място в цялостното съветско литературознание. Угълбеното и всестранно изучаване на общото и своеобразното в литературното развитие трябва да стане задължително за всички.¹ Макар че все още оставаха да бъдат решавани немалко въпроси от теоретически, историко-литературен и методологически характер, резултатите от тая плодотворна дискусия вече никой не може да отмени, да пренебрегне. Дори и когато някои от дадените постановки бъдат едни или други възражения, те тласкат към размисъл и нови дирения.

Започна един бърз процес на осъзнаване необходимостта от сравнителни изследвания на литературата в почти всички социалистически страни. За това

¹ И. И. Анисимов, *Итоги и перспективы, сб. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур*, М., 1961.

свидетелствува и проблематиката на международните конгреси по славистика и балканистика, както и все по-активното участие на литературоведите марксистки в работата на конгресите на Международната асоциация по сравнителна литература, както и редица конференции, симпозиуми, срещи, организирани на различно равнище, в национални или по-широки рамки.

Колкото по-надълбоко се навлизаше в многообразната проблематика на сравнителните изследвания, толкова по-ярко се открояваха редицата нерешени или дискуссионни въпроси от историко-литературен, теоретико-методологически, композиционно-структурен характер. Затова и конференцията, посветена на сравнителното изучаване на славянските литератури, организирана от Института за славяноведение и балканистика и Института за руска литература (Пушкински дом) при АН СССР в Москва през 1971 г., бе замислена да хвърли допълнителна светлина върху някои теоретико-методологически въпроси.¹

Както разгърналите се дискусии по време на редицата конференции, конгреси и срещи, така и в немалкото трудове, излезли през последните години в Съветския съюз и другите социалистически страни, очертават една богата и показателна картина на съвременното сравнително марксистическо литературознание. Открояват се неговите завоевания и недостатъци при разглеждане от марксистко-ленинските позиции на литературните явления и процеси в тяхното историческо развитие и взаимоотношения, при характеристика на техния генезис, при разкриване на тяхната идейно-естетическа същност, социално-културната им, идеологическа и образно-емоционална функционалност. Внимателното проучване на всичко, извършено през последното десетилетие в тая област, съвсем не дава основание да се твърди, че сравнителното литературознание се намира в някаква криза, както пишат някои. Несъмнено криза има, но за буржоазната сравнителна наука, която все повече осъзнава безперспективността на застъпваните от нея принципи, водещи до опростителство, емпиризм, до буржоазно-националистически трактовки и пр. Неслучайно мнозина от учените на Запад се мчат да преодолеят ограничеността на досегашните концепции, насочват се към една по-обективна, съобразена с логиката на фактите трактовка на литературните явления, към търсене на контакти с материалистическото разбиране на творческите процеси. Други пък още повече задълбочават своите грешки и стигат до крайно несъстоятелни концепции. Що се касае до марксистическото сравнително литературознание, то никога не е било в по-голям възход, както в наше време, непрестанно разширява своя терен и в теоретическо, и в историко-литературно отношение. И в този възход, съпроводен с усилия за нови завоевания, се открояват нерешени и спорни въпроси, които привличат вниманието на все повече учени.

Дори по самото название „сравнително литературознание“ все още съществуват разногласия. Както е известно, в основния доклад на конференцията в Москва през 1960 г., изнесен от И. Г. Неупокоева, пък и в някои други изказвания се изтъква, че понятието „сравнително литературознание“ не било целесъобразно. Мотиви? — Основен обект на неговото изучаване бил „не литературата като отражение на действителността в цялото своеобразие на нейните социално-исторически и национални форми, но съдбата на отделните художествени произведения в литературите на другите страни, а също така сравнителното изучаване на литературните родове и видове у разните народи, без внимание към неповторимото национално своеобразие на историко-лите-

¹ Вж. Научная конференция сравнительного изучения славянских литератур (Тезисы докладов и сообщений), М., 1971.

ратурния процес във всяка страна¹. Очевидно авторката на извънредно интересния и принципиален доклад заради методологическата ограниченост и несъстоятелност на буржоазното сравнително литературознание проявява недоверие и към самото понятие. А това именно ни се струва неоправдано. Защото по същата логика ние можем да отречем и редица други, утвърдени в науката названия и понятия. Щом приемаме, че марксистко-ленинската литературна наука в различните ѝ области и форми неотменно изхожда от социално-историческата определеност на литературата, от същите позиции тя ще изхожда, когато разкрива общозакономерното и специфично националното, като използва сравнителния подход. От марксистически позиции ще изхожда нашето сравнително литературознание и когато разглежда връзките и влиянията като органически присъщи на самите художествени явления, на закономерностите на литературното развитие, обусловени от вътрешните потребности на всяка литература. Ако бъде заменено понятието „сравнително литературознание“ с „взаимовръзки и взаимодействия между националните литератури“, както се препоръчва в посочения доклад, то това несъмнено би ограничило твърде много обсега на сравнителните проучвания. Както е известно, на сравнителна трактовка се поставят и явленията вътре в една национална литература, за което говори и самата Неупокоева. Смятаме, че не са лишени от научни основания възраженията срещу едно такова ограничаване обсега на сравнителните изследвания в цялото им проблемно, тематично и жанрово многообразие. Не може да не се подчертае, че по-нататъшното углубено разработване на методологическите проблеми на марксистическото сравнително литературознание ще доведе до все по-пълно разкриване на неговите неизмерими възможности относно разкриването на различните страни и аспекти на националното и световното литературно развитие. А заедно с това все по-ярко се откроява ограничеността на сравнителните проучвания на буржоазните учени, които често стигат и до националистични и космополитични изводи, до безсилие да видят общото и специфичното в литературния процес на всяка епоха, на всяка страна.² Тук именно се състои същността в различието между буржоазната и марксистическата методология при сравнителната трактовка на литературата — един въпрос, който определя основния патос в съжденията на мнозина, взели участие в тая първа с голямо значение научна конференция. От друга страна, не може да не припомним, че днес вече малцина са онези, които смятат сравнителното литературознание като независима, несвързана с други области литературоведческа дисциплина. Изучаването на явленията и процесите в сравнителен аспект предполага и историко-литературен, и теоретичен подход. Тяхното взаимно съчетаване е безусловно необходимо, както е необходимо да бъдат използвани и принципи, характерни за критико-оценъчното изследване, за социологичните и художествени, стилно-езикови анализи и т. н. Синхронното им използване води несъмнено до тяхното взаимно обогатяване, до по-пълно сродяване с естетическите, идейните и социалните ценности на литературата. А, от друга страна, води и до обогатяване на отделните клонове на литературознанието. В наше време ние сме свидетели как съвременните сравнителни изследвания непрестанно разширяват обсега на традиционното схващане относно задачите на литературната история. Все по-големи възможности се създават и за теоретико-естетическо осмисляне на разнообразните литературни явления, за по-цялостни и обосновани обобщения и методологически постановки.

¹ И. Г. Неупокоева, Некоторые вопросы изучения взаимосвязей и взаимодействий национальных литератур, в сб. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, М., 1961, стр. 18.

² Срв. А. С. Бушмин, Методологические вопросы литературоведческих исследований, Л., 1969.

В интересния си доклад „Теоретически и методологически въпроси на сравнителното изучаване на славянските литератури“, изнесен на конференцията, посветена на сравнителното изучаване на славянските литератури, за която вече стана дума, Д. Ф. Марков нашироко и убедително обосновава съдържанието и целесъобразността на понятието сравнително изучаване на литературата.¹ Смятаме обаче, че е по-правомерно да говорим за „сравнително-историческо изучаване на литературата“, тъй като историзмът и при този род изследвания трябва да бъде неотменен принцип. Много от допусканията досега грешки се дължат именно на неговото неспазване. Неслучайно у нас още Шишманов говори именно за сравнително-историческо изучаване на литературата за разлика от онези компаративисти на времето, които, нарушавайки историческия принцип, неминуюемо са стигали до антинаучни трактовки и изводи. Това в никакъв случай не ограничава сравнителните изследвания само в областта на наследството, както смятат някои.² Защото историческият подход е еднакво задължителен както когато изследваме явленията от миналото, така и когато анализираме произведения от ново време, на които и дори сме съвременници. История и съвременност всякога се намират в диалектическо единство. Разглеждането на художествените явления от миналото с оглед и на съвременните процеси и потребности, както и обратното, се явява предпоставка за тяхното вярно разбиране и определяне мястото им в литературното развитие. Щом се напусне принципът на историзма, неминуюемо се стига до идеалистически концепции, до откъсване на литературното развитие от неговата социална основа, от съотношенията му с целия комплекс обществени, психологически, народностни, философско-естетически предпоставки, които обуславят неговия характер, свързват го с традициите и с новите търсения както по отношение на идейното и жизненото съдържание, така и по отношение структурите, художествените средства и т. н. Тук именно бе и ахилесовата пета на сравнителните изследвания в миналото. Историческият подход позволява най-добре да бъде разкрит разнообразният характер на връзките и взаимоотношенията през отделните епохи, както и своеобразието на явленията, появили се в едно и също или в различно време. В такъв смисъл се изказват и някои съветски учени.

Струва ни се също така, че няма научни основания да се употребява терминът „компаративистика“ само когато се касае за буржоазното сравнително литературознание. Сякаш се забравя какво означава по своята същност френската дума. Както говорим за марксистическо сравнително литературознание, на същото основание може да се говори и за буржоазно сравнително литературознание, а чуждото название може да се употребява и за едното, и за другото.

Продължава спорът и по отношение обсега на сравнителното литературознание — дали то трябва да изучава само контактите, влиянията, взаимоотношенията и взаимодействията или в неговата сфера влизат и явленията от типологическо естество. За различните становища по този въпрос свидетелствуват и последните статии на двамата видни съветски учени М. Б. Храпченко и Д. Ф. Марков.³ Разбира се, напълно основателно е да се разграничава сходството в явленията, което е резултат на контакти, на преки или косвени взаимоотношения, от онова, което има типологическа основа. Не може да не се държи сметка за корените и характера на предпоставките, обусловили това сходство, за спецификата на генезиса им. В своята извънредно интересна книга „Типологическо изучаване на литературата“ акад. Храпченко обосновава важ-

¹ Вж. самия доклад в българската му редакция, сп. Литературна мисъл, 1972, кн. 1.

² Вж. Е. М. Георгиев, Общо и сравнително славянско литературознание, С., 1965, стр. 11.

³ Литературна мисъл, 1972, кн. 1 и 4.

ното методологическо значение на този род изследвания, насочва към области, пренебрегвани в една или друга степен от досегашното литературознание. Признавайки обаче относителната самостоятелност на явленията от типологически характер, заедно с това не може да не се отчита и диалектичката им взаимобусловеност с ония, които са резултат на взаимовръзки и взаимоотношения. Защото типологическите аналогии се явяват предпоставка за появата на взаимовръзки, стимулират взаимодействията. Те представляват „два аспекта на едно литературно явление“ — както пише друг съветски компаративист В. М. Жирмунски.¹ А оттук следва, че и тяхното проучване не може да бъде изолирано, колкото и специфично да имат в себе си. Струва ни се, от друга страна, че и предлаганите от някои термини „контактни връзки“ и „типологически връзки“ неособено биха съдействували за вникване в своеобразието на явленията и изучаването им в тяхната взаимобусловеност.² В „Принципи на сравнително изучаване на литературите“ (тезиси) на Института за световна литература и езици при Словашката академия на науките се подчертава, че задачата на сравнителното литературознание се състои преди всичко в изучаване на типовата и генетическа същност на литературните явления не само в рамките на националните литератури, но и по отношение на международните взаимоотношения и в крайна сметка на фона на световния литературен процес. В такава насока се съгледва и по-нататъшното обособяване предмета на сравнителните изследвания — включвайки, от една страна, явленията от генетически и контактен характер, а, от друга — структурно-типологическите аналогии. Защото и на практика, както вече бе отбелязано, тези две области взаимно се преплитат и обуславят.

Несъмнено сравнително-историческото изучаване и на типологическите явления и процеси се оказва все така наложително и научно обосновано, както и на ония, резултат на взаимовръзки, влияния, взаимоотношения. За плодотворността на подобен род изследвания говори и книгата на Д. Ф. Марков „Генезис социалистического реализма“. Тук сравнителното изследване на типологически сродни явления и процеси, свързани с генезиса и развитието на социалистическия реализъм в славянските литератури, е органически свързано с онова, което идва по пътя на взаимовръзките и взаимодействията.

Схващайки сравнителното изучаване на литературата като съставна част на общата теория на литературата, Д. Дюришин смята, че вниманието към нейната структурна същност създавало особено благоприятни предпоставки за компаративистични изследвания. Словашкият учен дори смята, че „ядро и изходна точка на марксистическото сравнително изучаване на литературата трябва да стане историческата поетика, стиливият и жанровият подход към литературните явления“³. А това не може да не доведе до ограничаване обсега на проблематиката, която съвременното марксистическо сравнително литературознание трябва да разработва. Макар че в същия труд правилно се подчертава необходимостта от „постепенна интеграция на т. нар. вътрешно-литературни (в смисъл на национални литератури) и на междулитературни гледни точки“.

Очевидна е необходимостта от по-нататъшни усилия за внасяне на по-голяма терминологична яснота и теоретико-методологическо единство при разглеждане на сходни явления в национален, регионален или световен мащаб. Налага се по-нашироко и цялостно да бъдат изяснени и определени предметът и целта на сравнително-историческите изследвания, да се обоснове и

¹ Сб. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, стр. 60.

² В. Злиднєв, Извори на дружбата, С., 1968, стр. 15—20.

³ Dionyz Durisin, Z dejin a teorie literarnej komparativistiky, 1970, стр. 379, 380.

тяхното отношение към проблематиката на общото литературознание. Това ще доведе и до по-углъбено вникване в своеобразието на сравнително-историческия подход към литературните явления в техните сложни взаимоотношения.

По-широка теоретическа обосновка и практическа научна реализация не е намерил и въпросът за диалектичката същност на литературните взаимоотношения — как се изменя техният характер във връзка с общите тенденции на социалното и културното развитие, на историко-литературния процес в зависимост от разнообразните национални нравствено-философски особености и фактори. А и обстоятелството, че по различен начин се осъществяват приемствеността, усвояването и преосмислянето на вече завоюваните идейно-естетически ценности от страна на отделните писатели и литератури, налага към въпроса за влиянията да се пристъпва винаги конкретно-исторически и с оглед на своеобразието на задачите, които писателите на всяка епоха имат да решават, и с оглед на вътрешните закономерности на литературното развитие. Когато по-цялостно бъдат осветлени същността и характерът на разнообразните предпоставки, които обуславят контактните взаимоотношения и взаимодействия, тогава ще се открият и техният нееднакъв обсег, нееднаквата им роля и интензивност през различните епохи. Да се установи кога контактите довеждат до творческо взаимодействие и идейно-естетическо обогатяване и кога те остават само в сферата на обикновените отношения, без да оказват съществено влияние върху литературния живот. А това ще доведе, от друга страна, да се види кога влиянието е в съгласие с прогресивното развитие и кога то се явява негова пречка.

В последно време обсегът на сравнително-историческите изследвания все повече се разширява. С осъзнаването, че сравнителният подход към литературните явления става все по-необходима съставна част на отделните литературни дисциплини, се разширява и проблематиката на сравнителните проучвания. И въпросът за техните различни видове и аспекти при трактовката на многообразните черти на литературните феномени се подхваща от мнозина. Вече се разбира, че наред с генетическите, историко-типологическите се обособяват и историко-културни или историко-функционални изследвания. Подобни изследвания позволяват да бъдат видени взаимовръзките и взаимоотношенията върху един по-широк обществен, социологичен, идейно-нравствен, гносеологически, емоционално-възпитателен фон. Д. Ф. Марков смята, че особено направление на сравнителните проучвания представляват изследванията „на общественно-литературните отношения, които съдържат редица вътрешни аспекти“¹. Щом обаче признаваме, че литературните връзки и взаимоотношения имат за първооснова изобщо общественно-идейните и общокултурни отношения, то и характеристиката на тия именно отношения се явява предпоставка за всякакъв род сравнително-исторически трактовки. Обществено-културните отношения, разбирани най-широко, обуславят цялата оная атмосфера, която стимулира или пречи на влиянията, на развитието на литературните взаимодействия, пък и за появата на сродни типологически явления.

Подобни въпроси от теоретико-методологически характер днес занимават и мнозина съветски и други литературоведи марксисти. Осветляването на многобройните въпроси от подобно естество ще спомогне да бъдат по-пълно разкрити широките възможности на марксистическото сравнително литературознание, за да се открият и научната безпомощност на днешните буржоазни теории. Съзнавайки безпътницата, в която са изпаднали, мнозина от одължават да търсят опора в най-несъстоятелни теории. За това го едно друго обстоятелство: никога досега не са се явявали толкова

много книги, статии и всякакъв род публикации в буржоазния свят, особено в САЩ и Франция, по въпросите на сравнителното литературознание, както през последните десетилетия. Един френски учен дори подхвърля, че тая тематика доминира в областта на хуманитарните науки изобщо. И очевидно срещу този поток от всевъзможни писания, много от които са насочени твърде открито против основите на марксистическото литературознание, то не можеше да не разгърне своите сили и утвърди големите си възможности. За непредубедените става все по-ясно, че само върху принципите на марксистко-ленинската теория могат да бъдат върно осветлени проблемите на взаимовръзките и взаимоотношенията, за влиянията както вътре в една литература, така и между отделни национални литератури, да бъде разкрита логиката на литературното развитие в по-тесен или по-широк мащаб, да се види ролята на традицията и на новаторските търсения, да се разбере същността на борбата, която се води на естетическия фронт, да се обоснове приносът, който е давала и дава всяка литература за общото обогатяване на литературния процес. Това научно и исторически обусловено убеждение все още обаче не намира пълна конкретна реализация. Богатите верни наблюдения, характеристики и анализи на конкретните факти невинаги се извеждат до по-цялостна система, до теоретични обобщения, до широки синтези. Тази констатация важи с особена сила за голяма част от сравнителните изследвания на българските литературоведи. В светлината на оживените дискусии, разгърнали се в Съветския съюз и в другите социалистически страни, се открояват и нашите задачи в тая област.

*

Не може да не признаем, че с общия подем на сравнителното литературознание през последните петнадесетина години и у нас се повиши интересът към разнообразната проблематика на литературните контакти, влияния, взаимоотношения. С всяка година расте броят на трудовете, които, изследвайки отделни писатели, литературни жанрове или по-цялостни периоди от хилядолетното развитие на българската литература, засягат и нейните взаимовръзки и взаимоотношения с чужди литератури. Най-вече с руската и съветската, а и с някои други славянски и балкански литератури. Но дори и един бегъл поглед върху изследванията от този род не може да не ни доведе до извода за далеч недостатъчното използване възможностите на сравнителното литературознание. Дълго време усилията бяха насочени да бъдат открити и систематизирани повече и разнообразни свидетелства за влиянието, което са търпели едни или други български писатели от страна на някои славянски литератури. По какви пътища, чрез какви форми са се възприемали обществени идеи и естетически принципи, как са били асимилирани и преосмисляни с оглед на по-пълното изобразяване на българската действителност съобразно с националните обществени и духовни потребности. При опитите да бъдат обосновани причините за зараждане на връзки и взаимоотношения, за установяване на влияния, на творческо общуване, се е изтъквала преди всичко племенната, езиковата, културно-историческа или географска близост. По-рядко вниманието е било насочвано към исторически обусловените сходства в народностните и социално-правствени тежнения, към своеобразното и общото в обществената и духовната атмосфера на времето.

Вниманието е насочено главно към сферата на контактните отношения и обусловените от тях влияния. При това те се извеждат най-вече от обикновеното съпоставяне, без да се изследва целият комплекс от фактори и предпоставки, обусловили общуването и въздействието. А това очевидно пречи да

се разграничи кое идва по линията на непосредните контакти и преки влияния и кое е резултат на вътрешните общественно-исторически потребности на националния живот, на вътрешната логика и закономерност на литературното развитие. Това довежда безспорно до известна еднотипност на сравнителните изследвания и по проблематика, и по начин на нейното разглеждане.

От друга страна, досега твърде малко усилия са отделени от българските литературоведи, за да бъдат осветлени теоретическите принципи на съвременното марксистко-ленинско сравнително литературознание, макар в отделни изследвания да се подхващат в един или друг аспект и такива въпроси, но мимоходом, откъслечно. Единственият по-цялостен труд в тая област е книгата на Ем. Георгиев „Общо и сравнително славянско литературознание“ (1964). В специална глава тук авторът очертава някои от основните моменти в развитието на сравнителното литературознание, обосновава неговия предмет и задачи. Независимо че някои въпроси са само бегло засегнати, а други се нуждаят от по-широка аргументация, това е пръв опит у нас след дискусиите в Съветския съюз да бъдат очертани основни теоретико-методологически принципи на марксистческото сравнително литературознание. Те са послужили и като основа, върху която са изградени другите студии в книгата, посветени на славянските литератури.

Не може да не се признае, че досегашните изследвания — и от миналото, и от наше време, — особено в областта на българо-руските, българо-славянски, българо-съветски литературни взаимоотношения, трудовете, посветени на влиянието на Октомврийската революция, на ленинското теоретико-критическо наследство за развитието на националната ни литературно-художествена и литературно-научна мисъл, позволяват да се почувствува сложният комплекс от предпоставки, фактори, компоненти, които въздействуват в една или друга степен върху съдържанието и насоката, върху интензивността на литературния процес. Как те обуславят качествените изменения в художествените явления, в творческите методи при претворяване на жизнената проблематика, в обогатяване на жанровите форми, стилно-езиковите средства и т. н. Но тия изследвания подсказват и друго — особено поставени на фона на разгърнатите се дискусии през последните години, на фона на съвременните завоевания на сравнителното литературознание. Нерядко се сблъскваме с твърде опростителски подход по отношение на едни от най-сложните явления в идеологическия живот, каквито представляват художествените произведения. Очевидно необходими са още много усилия, за да се разкрият в пълнота същността и ролята на взаимоотношенията в националното и световното литературно развитие, те да се очертаят като важно звено в съзряването и възхода на литературната мисъл, която в своите основни координати се определя преди всичко от вътрешноиманентните социално-исторически и културни потребности, от равнището на художественото съзнание и логиката на литературния процес. Дори и когато изследваме нашата литература с оглед на нейните толкова интензивни и плодотворни връзки с руската и съветската литература, и тогава винаги се е откроявала една особено важна и характерна закономерност за литературното ни развитие — неговата диалектическа взаимозависимост от националната ни съдба, от социалното и нравственото битие на народа ни. Затова и всеки, който се опита да разгледа било творчеството на големите ни писатели, било литературата ни изобщо, в това число и взаимоотношенията и с други литератури или сходствата, обусловени от други причини, извън общественото историческата съдба на българската народност, не би могъл да разбере нейния основен жизнен патос, нито идейно-естетическата ѝ същност, нито предпоставките за нейното ускорено развитие, неизмеримата ѝ функционална значимост. Но заедно с това се потвърждава и една друга закономер-

ност — и революционно-романтичната, и реалистичната, и социалистическо-реалистичната ни литература не би се домогнала така бързо и устремно до такива забележителни завоевания, а теоретико-критическата ни мисъл не би се извисила толкова неочаквано до прозренията на революционно-демократическата и марксистко-ленинската теория, ако не съществуваше това общуване с руските и съветските писатели, критици и теоретици, ако не бе възприемано, преосмисляно и развивано онова, което вече бе изстрадано и осъществено от различните представители на материалистическата естетика и реалистическа поетика.

А българската литература в своето хилядолетно развитие е влизала в разнообразни отношения, влияла е и е търпила влияния, общувала е с търсенията и завоеванията на литературоведческата и художествената мисъл на различни народности, възприемала е и е развивала, раждала и е давала на други идеи, които са обогатявали и националния, и общобалканския или общославянския, общеевропейския литературен и културен процес. И несъмнено, за да бъдат разкрити всеобхватно нейният характер и роля, цялото ѝ социално-идейно, нравствено-естетическо богатство, значението ѝ като фактор за духовното съзряване на човека, художествените феномени трябва да бъдат изследвани на широка сравнителна основа — и в теоретически, и в исторически план. Към такива широкообхватни изследвания насочват и забележителните думи на великия син на народа ни Георги Димитров. В един момент, когато чужди сили са искали да обезличат или подчинят културната жизнеспособност на нашия народ, той високо ще възвести, че в областта на културата няма малки и големи, пълноценни и малоценни народности, че колкото и малобройни да са, българите са обогатявали и продължават да обогатяват с нови ценности световната култура.

И тези думи ни карат да погледнем на нашите сравнително-исторически изследвания и от друг аспект. Досега в значителната си част те са разкривали предимно влиянията на другите литератури върху идейния и художествения свят на нашите писатели. Малко са опитите да се изследва обратният процес. А несъмнено както реалистическата, така и социалистическата ни литература, пък и теоретико-естетическата ни мисъл имат завоевания, които представляват безспорен принос в поетиката и теорията от световен мащаб. Тяхната рецепция от други литератури днес никой не може да отрече с научни аргументи. Направеното в тая насока от видния съветски българист Д. Ф. Марков относно ролята и значението на българската социалистическа литература е извънредно показателно и плодотворно. Подобни изследвания са необходими и за други периоди и явления от националното ни художествено и литературно-научно развитие. Все във връзка с това изпъква и потребността от по-голямо внимание върху онова, което има типологическа основа. Някои работи, появили се в последно време, са обнадеждаващи в тая насока.

Сравнителните проучвания на съвременната социалистическо-реалистическа литература в съотношение с литературите на другите социалистически страни, особено със съветската, могат да доведат до интересни изводи за настъпвателните промени в съзнанието и душевността, в естетическия свят на хората. Сравнителната трактовка на богатството и разнообразието на съвременната българска социалистическо-реалистическа литература с оглед на естетическите проблеми на нашата епоха ще помогне да се види, от друга страна, и особената нейна роля в световния литературен процес, да се уловят насоките на въздействие върху прогресивната идейно-художествена мисъл на нашето време.

Засага изследванията, посветени на връзките и отношенията на българската със съветската и другите социалистически литератури, засягат

предимно въпроси от общественно-идеологически характер. По-рядко се навлиза в естетическата същност на новите явления, в тяхното стилово, жанрово, структурно многообразие. Доколко те са свързани с традицията — национална и чужда, и в какво се изразява новаторската им същност. Както не един път е изтъквано, в съвременните социалистически литератури съществуват различни стилови течения, нееднакви концепции за художествено пресъздаване на проблематиката на нашето време, душевния мир на днешния човек и т. н. Да се изучат опитът и търсенията в тая насока на сравнителна основа би позволило да се открият възможностите на социалистическия реализъм да задоволява разнообразни естетически, социално-нравствени, философско-психологически, интимно-съкровени потребности на съвременния човек. От друга страна, при такова едно изучаване ще се разкрият не само сходствата, но и различията, специфичните черти и тенденции, характерни за всяка литература. А това още един път потвърждава богатството на литературния живот, марксистическият принцип, че художественото творчество е „субективно отражение на обективната действителност“, че всеки творец, всеки народ внася нещо свое в трактовката на жизнени и духовни явления, дори и тогава, когато те са твърде близки по общественно-историческа основа.

Все по-растящата интензивност на сравнителните изследвания през последните години в Съветския съюз и в някои други социалистически страни говорят за съвременните търсения в тая област, могат да служат и като опора в по-нататъшните ни усилия за по-углъбено навлизане в тази извънредно интересна и плодотворна проблематика. Преодолявайки емпиризма, механичните съпоставки, които волеха до подценяване на националната и социалната обусловеност на литературните явления, до игнориране на причините, обуславящи сходства от типологическо естество, на сравнителна интерпретация все по-често се подхвърлят не само общи мотиви, сюжети, образност, идеен патос, но и цялостни литературни направления, жанрови структури, поетики, общите насоки и тенденции на литературното развитие, неговото национално своеобразие и т. н. През последните години у нас се заговори доколко в българската литература са съществували характерните за европейската художествена книжнина литературни направления — класицизъм, сантиментализъм, романтизъм, търсят се разнообразни причини, обуславящи етапите в развитието на реализма, на социалистическия реализъм, кое определя техния историко-типологически характер и т. н. А това са въпроси от извънредно голяма методологическа и историко-литературна важност. Само чрез едно всеобхватно сравнително интерпретиране ще може да се види онова общо, което е присъщо на съответните литературни направления в съседни и други литератури, както и национално-специфичното, обусловено от ускореното развитие на литературата ни, от особените културно-исторически процеси у нас.

За важността на въпросите, свързани с характеристиката на литературните направления като световни и национални явления, говори и обстоятелството, че те заемат все по-широко място в международни конгреси, регионални и национални конференции. На петия конгрес на Международната асоциация по сравнителна литература в Белград през 1967 г. тези въпроси бяха в центъра на конгресната проблематика. Но и тук с изключение на някои доклади, изнесени от учени на социалистическите страни, те не получиха разгърната научно-материалистическа трактовка. В доклада си „Литературните направления като интернационални явления“ В. Жирмунски подчертава, че литературните направления като всеки исторически феномен са подложени на постоянни изменения, представляват отворена система, която е винаги в развитие и изменение, за да прерасне в друга художествена система.

Затова във всяко голямо направление се различават последователни исторически етапи. И тази еволюция е обусловена както от общите тенденции, така и от вътрешните национални и социални особености, по силата на които дошлото отива се трансформира, преосмисля съобразно конкретните народностни традиции и творческата индивидуалност на писателя. Поради това за този, който изучава проблема на литературните влияния и по отношение на литературните направления, въпросът за различията, за техния литературен и социален генезис е не по-малко важен, отколкото да се установят сходствата. Тази именно каузалност и детерминираност не се отчита или направо се отхвърля от литературознанието на Западна Европа — подчертава съветският учен.¹

Не може да не се подчертае, че между учените от социалистическите страни въпросът за ролята на отделните национални литератури във формирането и развитието на международните литературни направления заема все по-широко място. Последната конференция по сравнително литературознание в Букурещ през 1971 г. е посветена почти изцяло на тия въпроси.²

Нов момент в съвременното литературознание е, че на сравнителна трактовка се подлагат не само двустранни, но и многостранни литературни отношения. Налице са опити те да се видят като нещо цялостно, изиявяващо се в определена система, иманентно присъща на литературния процес. Други с основание указват на необходимостта в сравнителен план да се изучават както съдържателността, така и функционалността на художествените форми, за да се разкрият и причините за тяхното изменение на основата на обществено-историческите процеси.³ Поради това именно съществуват и толкова многообразни жанрови художествени форми, чийто особености са обусловени от литературните направления, от поетиката на всяка епоха. Все по-често се говори и за сравнителна стилистика, чрез която ще може да се навлезе в нови специфични страни на литературния процес.

Несъмнено, като се проследи еволюцията на художествените направления, на жанровите форми, на стилистиката и поетиката, може да се почувствува много от същността на литературния процес, да се видят чертите и тенденциите в развитието на художествената мисъл, нейните особености през отделните културно-исторически епохи. За да бъдат изяснени всички тия феномени, да бъде разкрита тяхната обществена, психологическа, естетическа детерминираност, е необходимо да се държи сметка за разнообразните процеси както от контекстологично, така и от типологическо естество.

На основата на цялостното интерпретиране на генетическите литературни взаимоотношения се откроява и необходимостта от всестрани анализ и на преводаческата дейност, чиято значимост, както е подчертавано не един път, е от особена важност в литературното общуване, в утвърждаване на определени естетически норми, нравствено-философски тенденции и т. н. Все по-често преводът започва да се разглежда в системата на сравнителното изучаване на литературата. Подобни изследвания могат да доведат и до изясняване еволюцията на художествения вкус у един народ. Така покрай всичко друго взаимовръзките и взаимовлиянията се оказват извънредно важни за повишаване идейно-естетическото равнище на читателите, за утвърждаването им като фактор за по-бързо творческо съзряване и развитие. Ярък пример в това отношение е ролята, която руската и съветската художествена и теорети-

¹ Actes du Ve Congrès de l'Association Internationale de littérature Comparée, Belgrade, 1969.

² Revista de Istorie și teorie literară, 1972, т. 1.

³ С. В. Никольский, Национальное и интернациональное в развитии жанров, вж. сб. Научная конференция сравнительного изучения славянских литератур (Тезисы докладов и сообщений), М., 1971.

ческа мисъл е играла и играе във формирането и развитието на българската литература и литературна наука.

Във връзка с това може би още един път е необходимо да се подчертае, че при рецепцията на чужди художествени ценности определяща е ролята на социално-историческите и културно-психологически особености на страната, която приема, която се обръща към чуждото, за да задоволи свои обществени и духовни потребности. Оттук и подборът, който всякога се прави на едни или други произведения, неизбежното предпочитание на едни или други чужди автори. При тази „селекция“ понякога се сблъскваме с твърде парадоксални факти — един автор без особено значение в собствената си родина намира широк резонанс в друга страна и обратното. Показателни примери в това отношение ни предлага епохата на националното ни възрождане. Конкретно-историческата определеност на художествения вкус — принцип, осъзнат и нееднократно подчертаван още от Каравелов и Ботев — се откроява особено релефно именно при сравнително изследване функционалната роля на литературните творби сред различни етнически общности и исторически епохи.

Като изхожда от обстоятелството, че успоредно с художествената литература се развива и литературно-теоретическата мисъл, че в литературния процес тези две линии вървят ту синхронно, ту се изпреварват една от друга, съветският учен Н. И. Конрад с основание смята, че сравнителното изучаване трябва да обхваща както самата художествена литература, така и литературата за нея.¹

Макар една подобна мисъл да е била осъзнавана и от други, тази страна на литературния живот досега не е намерила по-широка сравнителна интерпретация. Очевидно навяля е необходимостта да се осветлява не само как се мени художествената литература с нейните форми, творчески похвати, идейни и естетически принципи, но да се проучва също така как се изменя разбирането за нея — за нейната същност, граници, специфични черти и т. н. При това не трябва да се забравя, че литературната практика и литературната теория се намират всякога в отношения на взаимозависимост и взаимодействие, че те взаимно се обогатяват. Обикновено тези отношения намират израз в по-пълни или по-частични съпадения, но понякога влизат и в противоречия.

Всеки, който следи развитието на съвременното литературознание, не може да не дойде до извода за все по-широкото и по-пълно осъзнаване на истината, че е невъзможно да се изучава цялостно една национална литература независимо от литературното развитие в по-широки етнически и географски граници. В усилията да бъде разкрито националното своеобразие на художествените явления неминуемо се налага да се държи сметка и за онова, което има общочовешки характер. Защото националните особености и общочовешките черти и тенденции се намират в сложни взаимоотношения, изявяват се в твърде богати и различни форми. Голямата литература, бидейки исторически и национално обусловена, носи винаги и нещо с много по-широк обхват и резонанс, разкрива не само бита и психиката на един определен народ, но ни подсказва и за много страни на човешката душевност изобщо, навежда ни на размисли за редица страни от битието на хората, сродява ни с проблеми с общочовешко звучене. Затова, изучавайки функционалната роля на едно произведение или на една литература и извън националните граници и епохата, в която са създадени, ние ще можем да почувствуваме още по-релефно непреходната им социална, идейно-нравствена и естетическа значимост. А това ни дава възможност да доловим и тенденциите на общокултурните процеси,

¹ Н. И. Конрад. Литературы народов Востока и вопросы общего литературоведения, вж. сб. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, стр. 158.

общото и специфичното в световъзприемането на човека от различните етнически общности и исторически времена. Щом един народ се е включил в общото социално-историческо и културно движение, то и неговата литература като еманация на народността съкровено и индивидуално неповторимо не може да не следва главните насоки, утвърдени от световната литература, от прозренията и завоеванията на големите художествени дарования, чертаещи координатите на многовековния историко-литературен процес. При това не трябва да се забравя, че националният и общочовешкият характер на художествената литература е историческа категория, която се изменя под въздействието на различни фактори, не на последно място и по силата на създаващите се литературни и общокултурни взаимоотношения. Разбира се, същата закономерност е валидна и в обратна насока: не може да се мисли за научно осветляване на световния литературен процес, без да се познават обстоятелствено и всестранно националните литератури, без да се изучават взаимовръзките и взаимоотношенията между тях, както и типологическите аналогии в цялата им многоаспектност и изменчивост, но винаги като неразделна част на самото литературно развитие. Изучаването на една литература в контекста на друга литература дава възможност за по-цялостен синтетичен поглед върху националните художествени процеси. Защото ако литературното развитие — и в национални, и в по-широки рамки се извършва по свои вътрешни закони, следвайки определена логика, то и литературните контакти, влияния, взаимоотношения не могат да не се подчиняват на тая логика, да не бъдат в диалектическа взаимозависимост от всички ония изменения, които определят съдържанието на живота за дадена епоха и които подхранват появата на нови естетически ценности. Затова и гласовете, които напоследък се чуват за периодизация на литературните връзки и взаимоотношения, могат да имат основание дотолкова, доколкото тя се извършва и на основата на онова, което определя главното съдържание и звучене на дадената литература.

Някои литературоведи с основание искат да разглеждат въпроса за влиянията и във връзка със самия творчески акт. Навлизайки в творческата лаборатория на писателя, в неговата психика и цялостния му душевен строй, в световното отношение му ще може да се разбере и характерът на ония външни импулси, които са тласкали към художествена изява. А оттам очевидно ще може да се хвърли светлина и върху нови страни от психологията на художествената дейност.

Заслужава внимание и въпросът за прилагане на един по-комплексен подход при изучаване на литературата, като бъдат използвани възможностите и на другите видове изкуства, на другите хуманитарни науки.

Разбира се, каквито и процеси, явления, черти да се изучават, сравнително-историческата трактовка изисква към отделния феномен да се подхожда като към нещо, което е обусловено от многообразни предпоставки, от сложни взаимосвързани, вътрешно обусловени компоненти, подчиняващи се на същите закономерности, които са характерни за диалектическите отношения на частното към цялото. Само на тая основа ще се открият и задачите, които всяка литература е решавала на определен етап от световното литературно развитие.

В статията от характера на настоящата очевидно не е възможно да бъдат очертани в пълнота въпросите, които днес се поставят и дискутират в областта на сравнителното литературознание, да бъдат характеризирани изискванията и предпоставките, обуславящи появата на цялостни сравнително-исторически изследвания за явленията и процесите в националната литература с оглед и на взаимоотношенията ѝ с чуждите литератури, с оглед на взаимодействието между традиции и нови завоевания, с оглед на сходствата, породени от социално-исторически аналогии. Още по-невъзможно е да бъдат по-наши-

роко разгледани всички ония теоретико-методологически, историко-литературни, критико-естетически и други въпроси, които очакват по-нататъшна разработка от страна на съвременното марксистическо сравнително литературознание, привличащо усилията на все повече литературоведи и в Съветския съюз, и в другите страни. Днес вече все по-пълно се осъзнава, че това е едно от най-перспективните направления в литературната наука, което позволява да се осветляват както своеобразните черти на националните литератури на основата на социално-историческите, културно-психологически процеси, така и общите тенденции на световната литература — разглеждана като сложен и противоречив, диалектически обусловен процес. И с теоретическите си постановки, и с историко-литературните си обобщения то се оказва еднакво полезно за обогатяване на теорията и историята на литературното развитие.

Както е известно, художествените, културно-историческите явления са едни от най-сложните. Тяхната жизнена тъкан, художествена структура, идейно-нравствен патос се определят от разнообразни фактори, изявяващи се в сложни взаимоотношения. За да бъдат разкрити в пълнота, са необходими углъбени и разностранни познания за общото и специфичното в живота на отделните народи и творци, за закономерностите на литературното развитие, за своеобразието на духовно-творческата дейност. Необходимо е и творческо прилагане на съвременна марксистко-ленинска методология. Чрез цялостното сродяване със социалната съдба, с духовното битие на отделните народи ще може да бъдат разбрани и художествените им завоевания през различните времена, да бъде разкрит характерът на взаимовръзките и взаимоотношенията, които са съпътствували литературното развитие, да се открият и онези обществени условия, културната атмосфера, които са благоприятствували появата на типологически явления. Едва след подобни всестранны анализи на социалните и духовните процеси ще може да се очертае и приносът на всеки народ, в това число и на по-малобройните по численост етнически общности, за обогатяване и подема на художествената мисъл, ще се открие диалектическото единство на народностно-специфичното и общозаконмерното в създаване на непреходни естетически и културни блага. Осветляването на фактите и формите на общуване и взаимодействия може да бъде плодотворно само когато се извършва на основата на цялостния обществен и духовен живот на съответните народности, със своеобразието им в естетически, нравствени, философски възрения в психика и световъзприемане, като се отхвърлят всякакви националистични предубеждения и мистични теории за превъзходството на една нация над друга, както и космополитичните трактовки, които заличават всякакво национално своеобразие, превръщат отделните народи в някаква механична човешка общност.

Едва тогава ще могат да бъдат успешно реализирани и почините на някои международни асоциации за написване сравнителна история на славянските или балканските литератури или пък на европейските литератури. Защото ако за сравнително-историческото разглеждане само на една национална литература е необходимо предварително да бъдат осветлени в сравнителен план отделните нейни явления, периоди, автори, литературни направления, жанрове, стилове и т. н. с оглед и на взаимовръзките, и на историко-типологичните аналогии, то колко по-наложително е това, за да бъде създаден един синтетичен труд за повече литератури. Написването на сравнителна история на европейските литератури или на група от тях предполага да бъдат създадени такива литератури за отделните народи, етнически, социално-политически или географски общности. Затова и няколкогодишните усилия на Международната асоциация за сравнителна литература да подготви проспект за една сравнителна история на европейските литератури досега не дава особени ре-

зультати, сблъсква се с непреодолими трудности. Опитът показва, че трябва да се тръгне от частното към общото — да се започне системна организирана работа по написване на подобни сравнителни истории на националните литератури или на по-широки региони и едва след това да се премине към цялостни сравнителни обобщения на европейската или на световната литература. Само по този път ще стане възможно да бъде реализирана идеята, издигната от акад. П. Зарев на Втория конгрес по балканистика в Атина през 1970 г. за написване история на балканските литератури.

Важността и актуалността на проблематиката на сравнителното литературознание наложи през последните години да бъдат организирани редица национални или регионални конференции, на които бяха разглеждани както по-общи теоретико-методологически, така и по-специфични историко-литературни въпроси на националното или по-широко литературно развитие. Очевидно назряла е необходимостта и у нас да бъде организирана една подобна конференция, за да се види и състоянието на сравнително-историческите ни изследвания, да се очертаят и задачите, които стоят пред българските литературоведи както по отношение сравнителното изучаване на националната ни литература, така и по отношение на литературното развитие изобщо. Една такава конференция, съответно подготвена и целенасочена, ще даде възможност да бъдат видени както завоеванията на съвременното марксистическо сравнително литературознание, така и безплодните усилия на мнозина буржоазни компаративисти да разкрият закономерностите на националното и световното литературно развитие.

Ако в историческото развитие на човешкото общество духовното общуване между народите не е могло да бъде ограничавано от никакви „китайски стени“, то още повече днес, когато то е станало жизнена необходимост за всички страни, когато социални и естетически концепции, философски и нравствени възрения не познават никакви ограничения, стават достояние на всички хора, влияят върху съзнанието на най-широки кръгове, сравнително историческото изучаване на литературните явления и процеси се явява научна, идеологическа, обществена повеля. Създаването на цялостни и всестранни сравнително-исторически изследвания на основата на марксистко-ленинската методология дава възможност да бъдат видени не само завоеванията на отделните народи в миналото и в наше време в тяхната взаимообусловеност. Те биха помогнали за взаимното опознаване на народите — и в историческото им развитие, и по отношение на съвременните повели за сътрудничество — предпоставка за културно и естетическо възможване и духовен прогрес. А това е благородна задача в най-висша степен, заслужава усилията на всички, които живеят с по-високи обществени, идейни, естетически идеали, които създават неизмеримата роля на литературата и на литературната наука за прогресивното развитие на човечеството.